

PORTRE

Bir Eğitim Ütopyacısı: İsmail Hakkı Tonguç*

Seçkin Özsoy

Dr.
Ankara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi

"Henüz gerçekleşmemiş her fikir, bir ütopyaı andırıyor işin tuhafı; zaten varolanın dışında hiçbir şey mümkün değildir, diye düşünenecek olsaydı, hiçbir şey yapamazdı insanlık."

Simon de Beauvoir

"Hiç yürünmemiş yollarda adımlarını, hiç düşünülmemiş düşüncelerde başını tehlikeye at!"

(1968 Mayıs'ında, Paris'te Odéon Tiyatrosu'nun duvarındaki yazı).

Giriş

Özellikle genç kuşaklar için İsmail Hakkı Tonguç ile ilk tanışma, genellikle Köy Enstitüleri üzerinden gerçekleşir. Köy Enstitüleri ile ilgilenmeye başlayanlar daha sonra onun kurucusu olarak İsmail Hakkı Tonguç'u tanımaya başlarlar ki bu aslında sınırlı bir tanımadır. Tonguç, Köy Enstitüleri'nin ışıltısıyla sanki biraz karanlıkta kalmış gibidir. Çoğu insanın Tonguç hakkındaki bilgisi onun Köy Enstitüleri'nin mimarı olduğu bilgisinden öteye geçmez. Oysa İsmail Hakkı Tonguç'un eğitim tahayyülü, tamamlanmamış bir proje olan Köy Enstitüleri ile sınırlandırılmayacak kadar geniştir ve bugün eğitimde yaşananlara dair cevaplar da içeren bir gelecek perspektifine sahiptir. Tonguç'un, her ütopya gibi, insana ve topluma dair birtakım varsayımlara dayanan eğitim ütopyasını kavramadan; "elzemi lazıma

* Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı tarafından, 21. 06. 2008 tarihinde, Türk Hukuk Kurumu Prof. Dr. Muammer Aksoy salonunda, Tonguç'un 48. ölüm yıldönümünü anma etkinliği olarak düzenlenen açık oturumda yapılan konuşmanın, *Yeniden İmece Dergisi*'nin 20. Sayısı'nda yayımlanmış halidir.

tercih etmek" zorunluluğuyla yaşama geçirilen Köy Enstitüleri'ni anlamak, bu projeye neyi ne kadar başarabildiğini görebilmek pek mümkün görünmemektedir. Kısacası, Köy Enstitüleri üzerinden Tonguç'u değil, Tonguç üzerinden Köy Enstitüleri'ni anlamaya çalışmanın daha doğru bir yaklaşım olacağını düşünüyorum. Kişisel olarak benim Köy Enstitüleri'ne olan ilgim ve sevgim onu yaratandan ötürüdür.

Ama hangi Tonguç'u? Tonguç, yazdıklarıyla ve yaptıklarıyla tarihe ve kamuya mal olmuş tarihsel bir kişiliktir. Her tarihsel olguda olduğu gibi, nereden nasıl bakıldığına bağlı olarak birbirinden farklı Tonguç profilleri çıkarmak mümkündür. Tonguç gibi bir tarihsel figürün anlaşılması, tüm zamanlar için bir defaya mahsus ve sürekliliği olan bir şey değildir. Benim burada yapmaya çalışacağım şey, Tonguç'un yazdıklarından ve onun hakkında yazılanlardan okuduğum kadarıyla beynimde ve yüreğimde oluşan Tonguç imgesini sizlerle paylaşmak olacaktır. Tonguç, bugüne değin çeşitli unvan ve sıfatlarla tanımlanmış ve öyle anılagelmıştır. Ben "her tarifi aynı zamanda bir tahrif" olduğu gerçeğini aklımın bir kenarında tutarak, onu bir "eğitim ütopyacısı" olarak tanımlayacak ve öyle anacağım.

Tonguç'un ütopyasına geçmeden önce "ütopya" ve "ütopyacı" kavramları ile bir eğitim ütopyasına niçin gereksinimimiz olduğu üzerinde biraz durmakta yarar bulunmaktadır. Daha sonra Tonguç'tan yapılacak doğrudan alıntılarla onun eğitim ütopyasının kimi yönlerine değinilmeye çalışılacaktır.

Ütopya Nedir? Ütopyacı Kimdir?

Ütopya, ne geleceğe kaçıştır ne de gelecekte kaçıştır. Ütopya, kendimizi bugün çekilmez hale gelen sorunlardan ve olumsuzluklardan kurtararak geleceğe kaçmamızı sağlayan boş bir hayal olmadığı gibi, bugünkü sorumluluklarımızı geleceğe ertelememizin bir yolu da değildir. Ütopya, bugünü anlamak ve değiştirmek için geleceği düşünmenin bir yoludur.

Ütopyacı, ufuk sahibi kişidir. "Ufuk sahibi olmak" bugünde ve yakınında olan şeyle sınırlı kalmayıp, onun ötesini görebilmek demektir. Ufku olmayan bir kişi, yeterince uzağı göremez ve bunun sonucunda, kendisine en yakın olan şeye gereğinden fazla değer verir. İnsan "ufuk" oluşturmadan, "perspektif" oluşturamaz. Kendi ütopyalarını geliştiremeyenler, başkalarının ütopyalarının figüranı ya da kurbanı olurlar.

Egemenlerin gelecek imgelemlerini onların zihnimize çaktıkları kavram ve değerlerle birlikte içselleştirip, onların ütopyalarının birer neferine dönüşebiliriz. Egemenler, bugün varolanı, olması gereken nihaî durummuş gibi gösterip geleceğimizi sömürgeleştirebilirler.

Niçin Eğitim Ütopyası?

Nereye gideceğinizi bilmiyorsanız, hiçbir yol sizi oraya götürmez. Gideceğiniz yeri biliyorsanız, sizi oraya götürecek birden fazla yol her zaman vardır. Nasıl bir eğitim istediğinizi belirlemeden, yani bir eğitim ütopyası kurmadan eğitime dair politik talepte bulunmak güçtür. Olması gerekene dair bir tasarımıımızın yokluğunda varolana ilişkin bir değerlendirme ya da eleştiri de yapılamaz. "Alternatif eğitim", ancak bir eğitim ütopyanız varsa, yani nasıl bir eğitim istediğinizi biliyorsanız mümkündür.

Neo-liberal karşı ütopycacıların, eğitim tahayyülümüze verdiği zararı gidermenin ve geleceğin eğitimini özgürlükçü/eşitlikçi imgelerle ve ortak aklımızı kullanarak düşünmenin yolu eğitim ütopyası geliştirmektir. Günümüz muhalifi; ancak eğitim konusunda ütopyik düşünerek, "başka türlü bir eğitim" tahayyül edebilir ve bunu gerçekleştirmek üzere kolektif irade oluşumuna katkıda bulunabilir ve bu yolla devrimcileşebilir. Ütopycacı gerçekçilik çizgisinde ilerleyerek, ortak bir inanç ve kararlılık paylaştığı zaman, eğitim hakkı mücadelesinde siyasal güçler ve fırsatlar dengesi de değişebilir.

Manheim (2002)'ın belirttiği gibi, entelektüellerin görevi ütopycalar üretmektir. Bu ütopycaların gerçekleşmesi ne kadar imkânsız olursa, toplumsal dönüşümü ortaya çıkarma güçleri de o kadar fazla olur. Çünkü ütopycaya üreten entelektüel, rasyonelitenin limitlerinden, güncelin koşullandırılmalarından kendini kurtarmadan bu işi gerçekleştiremez. Ütopycik düşünce, tarihsel belirlenimleri dikkate alan ama kendini bununla sınırlandırmadığı için her daim güncelliğini koruyan bir düşünce biçimidir. Bugün olup bitenleri kavramamız, varolanı eleştirebilmemiz ütopycaya sayesinde mümkün olmaktadır. Ütopycaya, tıpkı bir kutup yıldızı gibi bize yön gösterir. Bu bağlamda Köy Enstitüleri'ni, bu girişimin "mimarı ve miyarı (ölçüsü)" olan Tonguç'un eğitim ütopycasının cisimleşmesi olarak görmek mümkündür. Her insan gibi, her toplum da tarihinin belli bir döneminde çözebileceği sorunları önüne koyar. Ama Köy Enstitüleri eğitimle ilgili kadim meselelerin (eşitlik, özgürlük, adalet gibi) çözümüne yönelik ciddi bir projeydi. Kısa sürede kapatılmalarının bir nedeni de budur, yani zamanını aşan bir proje (ütopycaya) olmasıdır.

Tonguç'un ütopyik vizyonunu ana çizgileriyle betimlemeden önce, onun bir entelektüel olarak bazı ayırt edici özelliklerini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

"Tonguç Baba": Adanmış Entelektüel

Uygulamacılığının yanı sıra kuramsal çalışmalar da yapan Tonguç, 1925 yılından itibaren eser vermeye başlamış, entelektüel etkinliğini ölünceye dek sürdürmüştür. Tonguç'un eğitim üzerine yayımlanmış 15 kitabı ve iki cilde sığdırılmaya çalışılan kitaplaşmamış yüzlerce yazısı bulunmaktadır. İlk yazısından sonuncusuna dek, pedagojik düşüncesinde bir sapma görülmektedir.

Tonguç'un, kimilerince bir anti-entelektüalist olarak eleştirilmesi ilginçtir. Oysa Tonguç'un kendisi de, nesli tükenmekte olan adanmış (angaje) entelektüel geleneğinin bir temsilcisidir. Tonguç, hayatını ülkesine ve ezilenlerin eğitim sorunlarının çözümüne adanmış bir entelektüeldir. Onun karşı çıktığı şey, entelektüellik değil, belli türden bir entelektüellik ve entelektüalizmdir. Tonguç, bir İspanyol Şatosu düşünürü ya da fildişi kule entelektüeli değildir. Spekülatif düşünceye ve şematik yaklaşımlara başkaldıran Tonguç, kendi deyimiyle "nazariyeci ulema taslakları"ndan, "kalem erbabi"ndan, "kendi insanına ve toplumuna yabancılaşmış bilgiçlerden" nefret eden bir bilge kişidir.

Tonguç, kendi ülkesinde bile büyüklüğü yeterince kavranamamış bir eğitim düşünürü ve eylem adamıdır. Tonguç'u övmek için bile olsa, onu yabancı bir eğitim düşünürüne benzetmek (Örneğin Yücel'in yaptığı "Türk Pestalozzi'si" yakıştırmaları), ona yapılabilecek en büyük haksızlıktır. Tonguç'u yabancı bir pedagoğa ilişkilendirmek, onun değerine değer katmayabileceği gibi, ilişkilendirildiği pedagoğun yeterliliğiyle sınırlandırılması anlamına gelecektir. Sözelimi Tonguç sadece öğrenme ya da öğretim sorunlarıyla ilgilenen bir pedagoğ olmaktan çok, genel olarak ülkenin eğitim sorunlarıyla ilgilenen bir eğitim teorisyeni ve pratisyenidir. Daha doğru bir anlatımla, eğitim teorisini ve pratiğini bir gelecek perspektifine oturtan bir vizyonerdir.

Tonguç'un son derece özgün olan pedagojik düşünce ve eylemleri; ondan çok daha ünlü eğitim düşünürlerinin yapmaya dayanamayacağı kadar zor ve sert bir sınavdan geçmiştir. Yabancı eğitim düşünürlerinin eğitim alanındaki başarıları yeni bir teorik buluş olma ya da önemi bakımından fazla sürekliliği olmayan küçük bir deney olmaktan öteye geçememiştir.

Tonguç'un Ütopyası...

Tonguç'un eğitim ütopyasını keşfedebilmek için, öncelikle onun insana ve topluma dair genel ütopyasını anlamak yani; asıl derdinin sadece "köy sorunu", "köy(lü) eğitimi" ya da "köye öğretmen yetiştirmek"ten ibaret olmadığını kavramak; ikinci olarak, Tonguç'un toplumsal değişimde eğitime biçtiği sınırlı rolün bilincine varmak gerekiyor:¹

"... Toprakla insan, vatandaşla iş, servetle vatandaş arasındaki ilişkiler ahenkli bir şekilde kurulmayacak olursa, genel hayatın akışına yol açan bütün kanallar tıkalı kalmaya mahkûmdur... Verimli topraklarımızın çoğu bunları işletemeyen veya bu vasıta ile köylüleri sömürenlerin elindedir. Cumhuriyetin çözmeye zorunlu olduğu en büyük iş toprak sorunudur... Suların sahipliği sorunu da tıpkı toprak işi gibi mutlaka devletin el koyarak çözmesi gereken ulusal davalarımızdandır..."

¹ Bundan sonraki bölümlerde yapılan doğrudan alıntılar Tonguç'un kaynakçada verilen yapıtlarından derlenmiştir.

"... Köylülerimizin genel hayatlarıyla birlikte ülkenin genel hayatına şekil veren bu sorunları oldukları gibi kabul ederek köylüyü sadece okutmaya kalkışmaktan ne kazanılabilir?"

"...Köylü insanı, öylesine canlandırılmalı ve bilinçlendirilmeli ki, onu hiçbir güç yalnız kendi hesabına ve insafsızca sömüremesin, köyde oturanlara köle ve uşak muamelesi yapamasın, köylüler bilinçsiz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline gelemesinler... Köy sorunu köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir..."

Tonguç'un asıl meselesi sadece Köy Enstitüleri de değildir:

"Geleceğin okulunu çocuklar için bir cennet haline getirmek ülküsü zafer çelenkleriyle süslenebilirse Köy Enstitüleri denemesinin kazandırdığı değerlerden de faydalanılarak, ulusumuzun karakterine en uygun eğitim kurumları yaratılabilir. Bunlara yakışacak adı bulmakta da zorluk çekilmez."

Tonguç'un "Yeni İnsan Tipi":

- ♦ "Tabiatı ve mukadderatı yenebilen..."
- ♦ "Hayata imkânlar yaratabilen..."
- ♦ "Cemiyete lüzumlu, kendi kendini idareye muktedir, meslekî hayatta muvaffakiyetle tutunabilecek vatandaşlar..."
- ♦ "Yaşayış, dil, hayat telakkisi ve zihniyet bakımlarından köylüden ve halktan kopmamış..."
- ♦ "Ne ezen ne de ezilen..."
- ♦ "Ne sömüren ne de sömürülen..."

"Bir cemiyet için en büyük felaketlerden biri, o cemiyetin fertleri arasında müminsiz putların türemesi ve çoğalması; cemiyetin ekseriyetini teşkil eden insanların iş yapma, başarabilme kabiliyetlerini ve şahsiyetlerini kaybederek sürüleşmesidir. Cumhuriyet, bu trajediye asla meydan vermeyen bir hükümet şekli olduğu için mukaddestir. Cumhuriyeti koruyacak nesillerin buna iman etmeleri lazımdır ."

"...Kurtuluş Savaşını verenlerin hakları ödenecekti. Yeteneklilere, çalışanlara hakları verilecekti.. Ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülen sınıflar bulunmayacaktı. Cumhuriyet bu demektir. Devrim en uygun koşulları bularak yeni insan tipleri yaratmak zorundaydı..."

"Elimde olsaydı tüm dünya okullarına insanın insanı sömürmemesi diye bir ders koyardım..."

Tonguç'un Demokrasi Anlayışı

"Demokrasinin iki çeşidi vardır. Biri zor ve gerçek olan, öbürü de kolay, oyun olanı. Topraksız topraklandırmadan, işçinin durumunu sağlama bağlamadan, halkı esaslı bir eğitimden geçirmeden olmaz birincisi, köklü değişiklik ister. Bu zor ama gerçek demokrasidir. İkincisi kâğıt ve sandık demokrasisidir. Okuma yazma bilsin bilmesin; toprağı, işi olsun olmasın, demagojiyle serseme çevrilen halk, bir sandığa elindeki kağıdı atar. Böylece kendi kendini yönetmiş sayılır. Bu oyundur, kolaydır. Amerika bu demokrasiyi yayıyor işte. Biz de demokrasinin kolayını seçtik. Çok şeyler göreceğiz daha..."

Tonguç'un Eğitim Ütopyası...

Tonguç'un eğitim ütopyasını tek kelimeyle özetlemek mümkündür: "Praksis". Praksis, dünyayı yalnızca anlama değil onu dönüştürmeyi de hedefleyen felsefi düşünce ile eylemin birliğini ifade eder.

Praksis olarak eğitim, içinde "öteki"lerin özerk varlıklar olarak hedeflendikleri ve kendi özerkliklerinin gelişiminin temel aktörleri olarak görüldükleri bir süreçtir. İçine doğdukları yaşam koşullarının kurbanı olmuş, kendi tarihlerinin aktörü olma gücü ellerinden alınmış insanlar kendilerini bu yabancılaştırıcı düzenden nasıl kurtarabilirler?

Köy Enstitüleri, "bir eğitim projesi nasıl ezilenler için bir özgürleşme ve özerkleşme projesi olabilir? " sorusuna dönemin kısıtlı koşullarında verilen bir yanıtıdır. Köy Enstitüleri projesi, eğitimi bir özgürleşme siyasetine dönüştürme iddiasında idi. Tonguç'un eğitim ütopyası, eylem, bilgi ve bilinci bir arada geliştiren, bilgiyi doğrudan toplumsal sorunlara bağlayan ve bu sorunların çözümüne yönelten öğretim ilke ve yöntemlerine dayanmaktadır.

Tonguç, eğitim anlayışını, sadece "iş hayatı içinde, iş vasıtasıyla, iş için" eğitim biçiminde değil, " işine güvenerek yaşayacak kültürlü bir nesil yaratmak için eğitim" biçiminde formüle etmiştir. Bu formülün bütünü göz önünde bulundurmayan ve formülün sadece ilk yarısına dayanılarak yapılan açıklamalar, Tonguç'un eğitim anlayışının özünü çarpıtmaktadır. Tonguç, insanın yalnızca üretim sürecindeki konumuna uygun olarak yalınkat bir biçimde yetişmesini değil, çok yönlü gelişmesi gerektiğini ileri sürerek, eğitimdeki meslekî- genel ayırımına şiddetle karşı çıkmaktadır.

Tonguç, insanın sadece önüne konulan "sorunları çözecek" biçimde değil, kendine hep yeni sorunlar yaratacak ve bunları aşma yetkinliği sağlayacak biçimde eğitim görmesini savunmaktadır.

Tonguç'un Okul-Hayat İlişkinine Dair Görüşü

"Hayat, ilkokulun [okulun] çocukları sadece müşahede ettireceği veya temasta bulunmak imkânını verebileceği ve ancak nazarî dersleri müşahhaslandırarak bir vasıta değildir; belki bütün okul faaliyetlerinin dayanacağı bir temel, tutabilmesi ve beslenmesi için derinliklerine doğru kök salacak bir sahadır."

Tonguç, hayatı bir araç olarak değil, kendi başına bir amaç olarak gören; hayatı okullaştırmak yerine, okula hayat vermek isteyen; hayattan katma değer çıkarmak peşinde koşan kinik nesle aşına olmayıp "hayata imkânlar yaratma" ülküsü peşinde koşan ve bütün ömrünü, hayatı başkaları için de kolaylaştırıp yaşanabilir kılacak yeni nesiller yetiştirmeye adanmış bir eğitim ütopyasıdır.

Tonguç'un "en sağlam eğitim kurumları" olarak iş ve mesleği görmesinin altında çok köklü bir okul eleştirisi yatmaktadır. Tonguç'un bir kurum olarak okula yönelttiği eleştiriler, bu konuda genellikle ilk akla gelen I. Illich'in eleştirileri kadar köklüdür:

"Çünkü o (okul), ne müdavimlerini ne de muhitindeki insanları her zaman ve her yerde en basit tabiat hadiseleri dediğimiz hadiselerle hâkim olabilecek vaziyete getirememiştir. Hâlbuki iş ve meslek ocakları denilen müesseseler, en eski zamanlardan beri bunu kısmen yapmağa muvaffak olabilmişlerdir."

Tonguç'a göre, "her derdi halledebilecek bir kurum haline getirilmeğe" çalışıldığı için okulun "kitabî" karakteri "irrasyonel" kalmış, yaşamın gerçekleriyle örtüşmemiştir. Etkinliğinin temelini derslerin ve kitapların oluşturduğu okul, öğretim yöntemlerini biraz iyileştirerek, yumuşatarak işleyişini sürdürmek zorunda kalmış, fakat bu yetersiz yapı değişikliği de onu "mihaniklikten" kurtaramamıştır.

"En iptidai (ilkel) şekildeki iş hayatından başlanarak, en yüksek kültüre kadar çıkılsa bile yine görülecek manzara şudur: El faaliyeti, zihni faaliyet ve tefekkür [düşünüş] birbirleri ile birleşerek eser yaratmışlardır. Bu eserler yaratılırken insanlara rol verilerek, onlar, terbiye edilmişlerdir. Hâlbuki okul, henüz birçok cemiyetlerde, o cemiyete mensup fertlerin sadece muayyen ve imtiyazlı bir kısmını terbiye etmekten daha ileri geçememiştir. Ailede, iş ocaklarında verilmekte olan terbiye, bu karakterde değildir..."

"... Onlar,[aile ve iş ocakları], okullarda olduğu gibi cemiyet içindeki bir kısım fertlerin kabiliyetlerini sun'i bir şekilde lüzumundan fazla inkişaf ettirerek (geliştirerek), tabakalar yaratma gayesini istihdaf etmezler [amacı gütmazler]. Okullarla aile ve iş ocakları denilen terbiye kurumları arasındaki büyük farkın sebebi, okulun işin terbiyevi rollerini ve

kıymetlerini bilmemesinden ve henüz bir cemiyetin bütün fertlerini bağrına alamayışındandır. Asrımızın ve gelecek asırların en mühim vazifelerinden biri hiç şüphesiz bu ayrılığı ortadan kaldırmak olacaktır.”

Tonguç bir eğitim ütopyacısı olmakla kalmayıp, eğitime ütopyik yaklaşımın adeta bir zorunluluk olduğunu belirtiyor:

“Talim ve terbiye, sanat ve ilim işi, birçok cemiyetlerde henüz-sadece mektebin başarabileceği bir iş telakki edilmektedir. Onun içindir ki bu iş bir türlü devletin şümulü ve müspet kültür siyaseti çerçevesine girmemektedir. Milli talim ve terbiye işini aktüel içtimaî ve iktisadî siyasetin ön planına geçirmiş cemiyete pek az tesadüf edilir. Halbuki her şeyden evvel yapılması lazım gelen budur...”

“...Zamanın ve hadisatin getireceği fırsatlardan talim ve terbiye için imdat beklemek beyhudedir. Diğer birçok işlerde olduğu gibi talim ve terbiye, ilim ve sanat meseleleri için de planlı bir siyasete, sistemli bir mesaiye ihtiyaç vardır...”

“...Görülüyor ki, milli talim ve terbiye işi sadece şu veya bu şekilde bir istek ve arzu meselesi değildir. Bu işte istemek kadar bilmek ve yapabilmek de mühimdir. Talim ve terbiye meselelerini; günün geçici taleplerine, göreneğe, taklitçiliğe feda etmemek -bugün için- maarife yapılabilecek en büyük hizmetlerden biridir.”

Sonsöz

Tonguç’un eğitim ütopyası radikaldir, eğitim sorunlarının kökenine iner; mistik bir teorik kurgu ya da kılı kırk yaran bir fikir jimnastiği olmadığı gibi, tozpembe ya da masmavi bir gökyüzü sarayı da değildir. Tonguç bize yeryüzünde cenneti vaat etmemektedir. Tonguç’un ütopyası gerçektir, gerçekçidir ve projelendirilmiştir. Tonguç’un Okulu “güneş okulu” değil, bir dünya okuludur; “özgür okul” değil, özgürleştirici bir okuldur. Tonguç’un tasarımı, burada ve şimdi uygulama arayışı içinde olan, hayatın pratiğine dair bir tasarımdır.

Ülkemiz, “gerçekçi olup imkânsız isteyen” ve böylece bugün mümkün olanın alanını genişleten; varolanı olması gereken ışığında eleştirip alternatifler üreten; kısacası, “ütopyalar ekip hakikatler biçen” bilgelere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Tıpkı Tonguç gibi bilgelere... Hiç yürünmemiş yollarda adımlarını, hiç düşünülmemiş düşüncelerde başını tehlikeye atanlara... Selâm olsun!

Kaynakça

- Baydar, O., 1976, "Sınıfsal Açından Köy Enstitüleri", *Yeni Toplum TÖB-DER'in Aylık Bilim ve Sanat Dergisi*, Yıl: 1, S. 5, Nisan, s. 15-34.
- Geray, C., 1976, "Toplumsal ve Ekonomik Açından Türkiye'de Köy Gerçeği ve Köy Enstitüleri Deneyimi," *Yeni Toplum TÖB-DER'in Aylık Bilim ve Sanat Dergisi*, Yıl: 1, S. 5, Nisan, s. 40-48.
- Illich, I., 1985, *Okulsuz Toplum*, Birinci Baskı, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- _____, 1988, "Okulsuz Toplumdan Sonrası", çev. Tan, M., A.Ü. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2), s. 283-298.
- Karaömerlioğlu, A., 1998, "Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Bahar, S. 76, s. 56-85.
- Kirby, F., 1962, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Colombia Üniversitesinde Yapılmış Doktora Tezi, İncece Yayınları, Ankara
- Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 1997, *Köy Enstitüleri. Amaçlar-İlkeler-Uygulamalar*, İkinci Baskı, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları Tanıtım Dizisi: 1, Ankara.
- Manheim, K., 2002, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Okyayuz, M., Epos Yayınları, İstanbul.
- Özsoy, S., 2004, "Eşitlikçi Bir Eğitim Deneyimi Olarak Köy Enstitüleri", *Eğitim Bilim Toplum*, 2 (7), s. 4-25.
- Özsoy, S., 2008, "Köy Enstitüleri Mirasının Tarihselliği ve Güncelliği: Diyalektik Bir Bakış", *Eğitim Mirasımız Köy Enstitüleri Uygulanabilirliği ve Model Çalışmalar Sempozyumu*, 17-18 Nisan 2008, Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği (Basımda), İstanbul.
- Tonguç, E., 2007, "Bazı Eleştirilere Yanıtlar", [http://www.koyenstituleri.net/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=83].
- Tonguç, İ. H., 1938, *Köyde Eğitim*, Kültür Bakanlığı İlkokul Öğretmen Kılavuzları, No: 8, İstanbul.
- _____(1947), *Canlandırılacak Köy*, İkinci Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- _____(1998), *Kitaplaşmamış Yazıları Cilt I*, İkinci Baskı, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayını, Ankara.
- Yılmaz, T., 1990, "Köy Enstitülerinin Sınıfsal ve Düşünsel Temelleri", içinde *Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri*, s. 71-79, Eğitim-Der Yayınları: 2, Ankara.

